

VARGA BEÁTA

HAJDÚK ÉS KOZÁKOK LENGYEL, ERDÉLYI ÉS HABSBERG-SZOLGÁLATBAN A LIVÓNIAI ÉS A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN

Bevezetés

A 16. század végére meghatározó „honvédő elemmé” váló magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság kialakulása és számuk növekedése egyaránt a török veszélyre vezethető vissza.¹ A magyar historiográfiában már korábban is felfeledött, hogy több szempontból is indokolt történeti párhuzamot vonni a magyar és a lengyel végek ún. „katonaparasztsága” között,² de néhány tanulmányt³

1 *Gebei Sándor*: A lengyel végek katonaparasztsága a 16–17. században. In: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. Szerk.: Kovács Ágnes. KLTE Történelmi Intézete, Debrecen 1999. 69. p.

2 *Nagy László*: A hajdúvitézek. Bp. 1986. 22., 42.; *Nagy László*: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Bp. 1972. 193.; *Nyakas Miklós*: A bihari kishajdú városok története. Debrecen 2005. 42.; Rácz István: A hajdúk a 17. században. Debrecen 1969. 16–21.; *Dankó Imre*: A hajdúság eredete. In: A hajdúk a magyar történelemben. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. Debrecen 1966. 8.

3 *Gebei Sándor*: Hajdú kiváltságolás–kozák kiváltságolás. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Debrecen 2006. 153–180.; Варга, Беата: Историчні паралелі гайдукив Угорщини та козаків України за період XVI–XVII століть. In: Четвертий Міжнародний Конгрес Україністів Одеса, 1999. I. 174–180.; *Varga Beáta*: A magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság történeti párhuzamai. In: Acta Historica CXX. Szeged 2005. 31–47.; *Varga Beáta*: A hajdúk és a kozákok helye a 16–17. századi magyar és ukrán társadalomban. In: Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban. Szerk. Karlovitz János Tibor. International Research Institute, Komarno 2015. 358–364. p.; *Varga Beáta*: Hajdúk a kozákok ellen Bethlen Gábor első Habsburg-ellenes hadjárata idején. Actas 30/2. (2015) 51–71.; *Marton Gellért Ernő*: Királyi hajdúk és regisztrált kozákok hazájuk szolgálatában. In: Acta Historica CXXXIV. Szeged 2012. 23–36.

kivéve máig sem készült egy komplettebb összehasonlító elemzés ebben a témakörben. Jelen tanulmányunkban olyan két példán keresztül mutatjuk be a hajdúk és a kozákok meghatározó katonai szerepvállalását, amikor az erdélyi fejedelemből lett lengyel uralkodó, Báthory István seregében egymás oldalán harcoltak, majd pedig Bethlen Gábor Habsburg-ellenes hadjáratai során szembekerültek egymással.

Hajdúk és kozákok Báthory István seregében a livóniai háborúban

Báthory István nevét a lengyel királyok⁴ történelmi panteonjában Sobieski János nevével említik egy sorban, Reinhold Heidenstein⁵ a fejedelem sikerét elsősorban azzal magyarázza, „...hogya korona semmiképpen se juthasson osztrák jelöltnek ... a köznemesség Báthory István erdélyi fejedelmet választotta Anna férjéül és ... Lengyelország királyává...”,⁶ ezenkívül egyik nagyhatalom se nézte volna jó szemmel, ha a Rzeczpospolita szövetségre lépve valamelyik szomszédos állammal túlzottan megerősödött volna.⁷

Báthory lengyel királyként is nagyszámú magyar sereget tartott fenn, amelynek felépítése mintegy mintaként szolgált a lengyel hadsereg átalakításához: gyakorlatilag a magyar huszárok mintájára szervezte át a lengyel lovasságot és a hajdúhadszerkezet alapján a gyalogságot⁸. Báthory 1579–1581. évi hadjárataiban az Erdélyi Fejedelemségből érkezett zsoldosok is szolgál-

4 Ő volt az első lengyel uralkodó, akit a szejm először választott az *Articuli Henriciani* alapján királlyá. *Gebei Sándor*: A lengyel-litván Res Publica és Báthory István. In: Tanulmányok az erdélyi–lengyel kapcsolatokról történetéből (16–17. század). Eger 2001. 11.

5 Báthory István titkára volt.

6 Reinhold Heidenstein a királyválasztó gyűlésről. In: Báthory István emlékezete. Szerk.: Nagy László. Budapest 1995. 133–134.

7 *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Doktori Értekezés. 2004. 33.

8 *Szabó Béla*: Az Erdélyi Fejedelemség és a Rzeczpospolita (lengyel–litván unió) kapcsolatrendszere Báthory István alatt. In: Törésvonalak – Politikai, szociális és kulturális hasadások a közép-európai társadalmakban a kora újkortól napjainkig. Szerk. Erdős Zoltán – Pálffy Eszter – Zárdai István Zoltán. PTE BTK Kerényi Károly Szakkolégium, Pécs 2011. 18.

tak:⁹ lengyel királyként dupla zsold ígéretével toborozhatta magyar seregét, akik között nagy számban voltak hivatásos katonák¹⁰ és a tiszántúli hajdúság¹¹ válogatott csapatai.

Báthory István meghatározó szerepet játszott a hajdúk és a kozákok kapcsolattörténetében, ugyanis elsőként ismerte fel erdélyi fejedelemeként a hajdúk,¹² majd lengyel királyként¹³ az ukrajnai kozákság igazi harci értékét. A „nemesi köztársaság” uralkodójaként 1576-tól seregében egyaránt részt vettek hajdúk¹⁴ és kozákok,¹⁵ ami ritka esetnek számít, mert a térségben kirobbant fegyveres konfliktusok döntő többségében egymás ellen harcoltak. Lengyel királyként kezdettől fogva felkeltette a Rzeczpospolita uralkodójának érdeklődését a hajdúsághoz hasonló társadalmi helyzetű és katonai funkciót betöltő ukrajnai kozákság.¹⁶ Megszerezve a lengyel trónt, Báthorynak mindent meg kellett tennie annak érdekében, hogy a lengyel–litván

9 *Gebei Sándor*: Báthory István lengyel király és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolata a livón háború (1558–1583) befejezésének küszöbén, 1579–1581-ben. In: *Tanulmányok az erdélyi–lengyel kapcsolatok történetéből (16–17. század)*. Eger 2001. 38.

10 Huszárok, a fejedelmi testőrséget képező „kék drabantok”, és a székely gyalogságot magába foglaló „vörös drabantok” tartoztak közéjük.

11 Jan Zamoyski seregében 1580 márciusában 1204, áprilisban 900, májusban 834, júniusban és júliusban 804, augusztusban 722, szeptemberben 644 hajdú teljesített katonai szolgálatot. *Gebei Sándor*: Az ukrán kozákság a XVI. században. In: *Agrártörténeti Szemle*. 21/3–4. (1979) 354.

12 *Nagy László-Nyakas Miklós*: Hajdútsztestesség tüköre. Hajdúböszörmény 2001. 18.

13 A. В. Стороженко: Стефан Баторий и днепровские козаки. Киев 1904. 72.; *Szabó Béla*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király katonai és katonapolitikai tevékenysége. PhD-értekezés. Budapest 2009. 73.

14 *Szádeczky-Kardoss Lajos*: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-iki muszka háborúban. In: *Hadtörténelmi Közlemények XXXII. évf. I-II. sz.* Pécs 1931.; *Szabó Béla*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király magyar katonái. In: *Örökös háború két világ határán: Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben*. Szerk. Szabó Sarolta. Nyíregyháza 2011. 93–108.

15 Сили Шандор: Венгерские войны на службе московскому государству в конце XVI и XVII веке. In: *Вестник Волгоградского Государственного Университета*. Волгоград, 2003/8. 77–78.

16 *Zrodła dziejowe*. Warszawa 1891. T. 9. 80. p.

állam külpolitikai irányvonalával¹⁷ ne váltsa ki a szultán rosszallását,¹⁸ de a zaporozsjei kozákoknak a török–tatár területek elleni portyázó hadjáratai folyamatosan fenyegették a lengyel–török békés viszonyt. Hogy némileg elterelje a figyelmet a belpolitikai problémáktól,¹⁹ Báthory hadjáratra készülődött Oroszország ellen, de a kétfrontos háború elkerülése érdekében létfontosságúnak bizonyult a zaporozsjei kozákok maga mellé állítása.

1578 szeptemberében kozák küldöttség érkezett a királyhoz,²⁰ akik a szicskozások nevében felajánlották a szolgálataikat Báthorynak, és megígérték, hogy bárhol harcolnak, ahová a király küldi őket.²¹ Jóllehet az utolsó Jagelló-uralkodó, Zsigmond Ágost hűségére már korábban felesküdt 300 zaporozsjei kozák, valójában hivatalosan Báthory István hozta létre a lajstromozott kozákság intézményét²² azáltal, hogy az 1578 szeptemberében kiadott „Egyezmény a szicskozásokkal”²³ (Szoglasenyije sz nyizovcami) elnevezésű rendelete értelmében az állami szolgálatba fogadott kozákok – először 500, majd 1583-ban 600 fő – adómentességet kaptak, és mentesültek az egyházi és földesúri terhek alól; függetlenedtek a helyi adminisztráció hatásköre alól, azaz önkormányzati jogot kaptak; központjukként Trehtyemirov városát je-

17 Купиш, Д.: Русско-ливонское пограничье в стратегических планах Стефана Батория в 1578–1582 гг. In: Петербургские славянские и балканские исследования 2014. No. 1. Январь-Июнь. 73–74.

18 Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése II. köt. 1576–1586. Szerk. Veress Endre. Kolozsvár 1944. 52., 67., 70., 81.

19 A főúri mágnás családokkal szemben Báthory megpróbált egy biztos társadalmi bázist kiépíteni a szakképzett hivatalnok-nemességre támaszkodva, akik közül annak a *Jan Zamoyski* nevét kell elsősorban kiemelni, Archiwum Jana Zamoyskiego, Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego. Tom II. Kraków 1909. 415–416.; *Lesniewski, Slawomir*: Jan Zamoyski. Hetman i politik. Warszawa 2008. 41–43.; *Balla Péter*: Báthory István és Jan Zamoyski kancellár – egy sikeres együttműködés története In: *Historia Nostra*. Szerk. Miskei Antal – Fábíán Máté. Eger 2013. 23.

20 Стороженко А. В.: Стефан Баторий i. m.70.

21 Голобуцкий, В. А.: Запорожское козачество. Киев 1957. 92–93.

22 *Varga Beáta*: Báthory István, a „regisztrált kozákság atyja” In: *Hungaro-Ruthenica VII*. Szeged 2015. 267–281.

23 *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*. T. 11. 337.

lőtték ki;²⁴ hetmanjukká pedig a cserkasszi sztarosztát, Wisniowiecki herceget nevezték ki.²⁵ Báthory mintegy „magyar módra,” 5 * 10 soros alakulatba formálta a regisztrált kozák sereget.²⁶

A Rzeczpospolita királya a fenti intézkedéseivel biztosítottnak vélte a déli határvidék békéjét, és hozzákezdhetett az Oroszország elleni háborúhoz, de az uralkodónak olyan ütőképes és tapasztalt hadsereg volt szüksége IV. Iván ellen, amelyik állandó hadkészültségben áll, és gyorsan lehet mozgósítani. A király ennek érdekében arra kötelezte a lengyel pánokat, hogy saját költségükre lovas huszár és tüzér csapatokat bocsássanak Báthory rendelkezésére, és bevetette a magyar hajdúkat, valamint a külföldi – német, skótszoldos csapatokat.²⁷

Az 1579. évben a regisztrált kozák ezred nem vett részt Báthory Polock elleni hadjáratában, hanem a déli határokat kellett védeniük a tatár betörések ellen. A szicskozások egy része ugyanakkor a zsákmányszerzés reményében önként csatlakozott Báthoryhoz a Polock elleni ostromban,²⁸ egy másik csoportjuk pedig Wisniowiecki²⁹ seregében szolgált. 1580-ban a lajstromozott kozákok Jan Orisovski vezetésével csatlakoztak Báthory hadaihoz, és részt vettek a király Velikije Luki elleni hadjáratában, amely stratégiai fordulatot eredményezett a livóniai háború menetében.³⁰ Ezenkívül mintegy 4000 szicskozák vett részt az 1580. évi hadjáratban, ezért ebben az évben nem in-

24 Щербак, Віталій: Запровадження козацьких реєстрів In: Магістеріум. Бип. 41, Историчні студії. Кіїв 2010. 9.

25 Az állami szolgálatba fogadott regiszterkozákság alkotta az ún. Zaporozsjei Hadat, amely sereg egyrészt a lengyel-litván állam déli határait védte a török-tatár támadások ellen, másrészt fel kellett tartóztatniuk a zaporozsjei kozákok portyázásait. – *Gebei S.*: A lengyel végek i. m. 74.

26 *Gebei Sándor*: A lengyel-litván nemesi köztársaság (Rzeczpospolita) ukrán politikája 1569–1648 között. In: *Pro Lyceo Agriensi*. Eger 1999. 282.

27 *Szabó B.*: Báthory István i. m. 73–74.

28 *Zrodla dziejowe* T. IX. 204.

29 Báthori livóniai hadjáratával egy időben Mihail Wisniowiecki cserkasszi sztarosztá mint a regisztrált kozák had hetmanja, a király parancsára támadásokat indított Oroszország délnyugati határvidéke ellen.

30 *Szabó Béla*: Stratégiai fordulat a livóniai háború (1558–1582) menetében: Báthory István hadjárata Velikije Luki ellen (1580). In: *Bolyai Szemle*. XX. (2011) 127–143.; Рейнгольд Гейденштейн: Записки о Московской войне (1587–1582). Санктпетербург 1889 101.

dultak kozák portyák török–tatár területek ellen. 1581-ben a regisztrált kozákok nem vették ki részüket Pszkov ostromában, hanem Orisovski irányítása alatt a déli határokra lettek vezényelve a krími tatárok ellenében.³¹

Báthori István a kozákok alkalmazásával valójában két legyet ütött egy csapásra: egyrészt hatékonyabbá tette a lengyel sereg ütőképességét, másrészt a livóniai háború idején átmenetileg biztosította a békét a déli határvidéken, elkerülve ezáltal a kétfrontos háború kialakulását. Ugyanakkor maga a tény, hogy az uralkodó csak a Velikije Luki elleni hadjáratban vetette be közvetlenül a kozákokat a livóniai háborúban, arra enged következtetni, hogy nem feltétlenül bízott bennük, és csak kényszerűségből alkalmazta őket.³²

Hajdúk a kozákok ellen a harmincéves háborúban

A közép-kelet-európai régió 16–17. századi fegyveres konfliktusainak döntő többségében a hajdúk és a kozákok ellenséges oldalon harcoltak, mint ahogyan a harmincéves háborúban is.

Hatalomra jutása zűrzavaros időszakában³³ Bethlen Gábor elsősorban az Erdélyi Fejedelemség területén élő bihari hajdúság fegyveres erejére tudott támaszkodni, ugyanakkor a királyi Magyarországhoz tartozó szabolcsi hajdúk a törökellenes portyázásaikkal sok gondot okoztak az erdélyi kormánynak.³⁴ Lippa átengedése³⁵ tovább növelte a bizalmatlanságot a törökbarátnak tartott Bethlen Gábor ellen, ami a hajdúságot is megosztotta, így a Bethlen ellen szervezkedő Homonnai Drugeth György seregéhez nagy számban csatlakoztak a királyi Magyarország területén élő hajdúkatonák.³⁶

31 Zrodla dziejowe T. IX. 294-295.

32 Стороженко А. В.: Стефан Баторий і. м. 56–57.

33 Papp Sándor: Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: Bethlen Erdélye – Erdély Bethlene. Kolozsvár 2014. 36–47.

34 Bethlen Gábor általában a fennhatósága alatt álló bihari hajdúkat mozgósította a „túloldaliak” ellen, aminek pedig az lett a következménye, hogy „testvérháború” alakult ki az erdélyi és a császári fennhatóság alatt álló hajdúság között.

35 Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. Századok 2011/4 985.

36 A szabolcsi hajdúk nem álltak egységesen Homonnai mellé, ebben ugyanis egy részüket megakadályozta a vallási meggyőződésük és Bethlen Gábor fenyegető rendeletei. Gebei Sándor: Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához. In: Bethlen Gábor képmása. Speculum Historiae Debreceniense. Szerk. Papp Klára. Debrecen 2013. 96.

1619-ben Bethlen a harcra leginkább alkalmas hajdúkat fogadta szolgálataiba, akik közé kezdetben a privilegizáltak kerültek be, a további toborzások eredményeképpen az év végére pedig részben a felső-magyarországi végvári hajdúk csatlakozásával,³⁷ akik már hónapok óta nem kapták meg a császártól a zsoldjukat, részben a Felső-Magyarország védelmére mozgósított hajdúkkal együtt 25 ezerre nőtt ez a létszám.

Mindeközben 1618 végén II. Ferdinánd megbízottjaként Michael Adolf von Althan gróf érkezett Lengyelországba,³⁸ hogy megszerezze a lengyel uralkodó engedélyét kozák zsoldos csapatok toborzásához. Erre már korábban is volt példa, a 15 éves háború volt az első alkalom,³⁹ amikor a Habsburgok zsoldba fogadtak ukrainai kozákokat,⁴⁰ de a későbbiekben is többször igényt tartottak a szolgálataikra. III. Zsigmond számára valójában kapóra jött a császár kérése, hiszen a kozákok lengyelországi „pacifikációja”⁴¹ ezáltal megoldódni látszott. A lengyel uralkodónak azonban nem állt szándékában egy nemzetközi konfliktusba bonyolódni, ezért mintegy kompromisszumos megoldásként engedélyt adott a birodalmi követeknek, hogy önkéntes csapatokat szervezzenek a Rzeczpospolita területén, és azt javasolta, hogy elsősorban a kozákok körében végezzenek toborzást. A lengyel-litván kormányzat álláspontja szerint ezek a „szabadfoglalkozású katonák”⁴² valójában törvényen kívül álltak, így a császári zsoldba lépésük nem is értelmezhető úgy, mintha III. Zsigmond közvetlenül nyújtott volna katonai segítséget II. Ferdinándnak.⁴³ A későbbiekben a Habsburg-szolgalatba főleg azok a „li-

37 Több stratégiaiilag fontos végvár – pl. Drégelypalánk, Érsekújvár, Fülek, Szécsény

38 Historia Dyplomacji Polskiej. II. 1572–1795 Warszawa 33.

39 Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp. 1973. 145.

40 Ivanics Mária: Hitharc vagy hadivállalkozás – A tatár segédcapatok alkalmazásának pénzügyi terhei a tizenöt éves háborúban. In: „Nem Búcsúzó” – Emlékkönyv Benda Kálmán emlékére. Szeged 1994. 291.

41 A kozákoknak az 1616-18 közötti orosz-lengyel háborút követően újabb katonai akciók után kellett nézniük: vagy „saját szakállukra”, portyázó hadjáratokat indítanak török és tatár területek ellen, vagy idegen uralkodók szolgálataiba állnak – Джерела до історії України-Руси - Матеріали до історії козащини, VIII. 53–64.

42 Gebei S.: Bethlen Gábor i. m. 103.

43 Historia Dyplomacji Polskiej. II. 1572–1795. Warszawa 1982. 33.

sowczik⁴⁴ álltak, akik az oroszországi „zavaros időszak” és az 1616–18. évi lengyel–orosz háború lezárulása után nem voltak hajlandók a békés életformára áttérni, és a lengyel–litván állam területén fosztogattak.⁴⁵

Miután Althan gróf visszatért lengyelországi megbízatásáról, Bécsben találkozott Homonnai Drugeth Györggyel,⁴⁶ és együtt kezdték szervezni a Bethlen elleni sereget: „gyűjtőmunkájuk” eredményeként először 4000 „kóbor” kozákok⁴⁷ fogadtak zsoldba és fegyvereztek fel, majd Homonnai tanácsára további 1000 főt állítottak a császár szolgálatába. 1619 októberében Homonnai a magyar határhoz vonult saját „lengyel” seregével,⁴⁸ ahol a Bethlen által megbízott Rákóczi György hadaival találta szembe magát,⁴⁹ akire 1619. november 22-én Homonnánál vereséget mértek. Feltehetőleg a hajdúk nem vették komolyan a kozákok katonai potenciálját annak ellenére, hogy azok harcászata alapvetően ugyanazokat a jellemvonásokat viselte magán, amelyek a hajdúkra is jellemzőek voltak. Homonnai és a kozákok november 30-án elfoglalták Kassát, majd Eperjes⁵⁰ felé vonultak, de nem sikerült elfoglalni a várost. Homonnai sikertelenségének fő oka a pénzhiány volt, ugyanis nem tudta kifizetni a kozákok zsoldját, akik fellázadtak, és megtagadták az engedelmességet,⁵¹ majd december 16-án háromhavi szolgálat után visszatértek Lengyelországba. 1619-ben a kozák támadások Észak-Magyarországon összességében nem okoztak különösebb károkat, de valójában nem változtattak II. Ferdinánd magyarországi pozícióján sem.⁵²

44 *Wojciech, Dembolecki*: Pamietniki o Lissowczykach czyli Przewagi Elearow Polskich 1619–1623. Krakow 1859. 28.; *Angyal Dávid*: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinándig. In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 6. köt. Bp. 1898. 241.

45 Архив ЮЗР – Акты о козаках, 253–255.

46 *George Gajecy–Alexander Baran*: The Cossacks in the Thirty Years War. I. Rome 1969. 95.

47 *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczy György (1593–1648). Bp. 1893. 67.

48 Homonnai György seregének létszáma a homonnai csata során 10 ezer főre becsülhető, ugyanis a korábban toborzott „lisowczik” mellé csatlakoztak a Zaporozsjei Szics kosevoj atamánjának, Petro Szahajdacsnijnak a seregéből elbocsátott kozákok mintegy hatezer fős létszámában. Голобуцкий, В. А.: Запорожское и. м. 161.; Соловьёв, С. М.: Малороссийское козачество до Хмельницкого. In: Русский Вестник. 23. Кн. I. Москва 1859. 183.

49 *Szilágyi S.*: I. Rákóczy i. m. 70–71.

50 *Angyal D.*: Magyarország története i. m. 242.

51 *Dembolecki W.*: Pamietniki i. m. 19.

52 Bár ez a katonai vállalkozás hiábavaló volt, végül mégis döntő súlya lett a háború menetében, Bethlen Gábor ugyanis november 27-én a cseh csapatokkal együtt megtámadta Bécsset, de ekkor értesülvén Rákóczi György homonnai vereségéről, a fejedelem felhagyott Bécs ostromával, és Pozsonyba vonult.

1620-ban II. Ferdinánd 200 ezer forintos anyagi támogatásával Homonnai Drugeth György ismét megpróbált kozák csapatot szervezni Lengyelországban Bethlen serege ellen.⁵³ A Habsburg-uralkodó helyzete 1620 nyarára rosszabbodott, mert Bethlen Gábor ismét Bécs ellen indult, de seregének egy része Alsó-Ausztria és Morvaország területén szembekerült a kozákokkal,⁵⁴ akik a hadviselésben és a taktikában egyenlőnek bizonyultak velük. Homonnai második hadjárata jelentős magyar katonai erőket kötött le, így megfosztotta a cseh felkelők seregét azoktól a szükséges intézkedésektől, amelyek a katolikus erőket voltak hivatottak megállítani, hogy ne foglalják el Prágát. Ezáltal a kozákok végül hozzájárultak a protestánsok vereségéhez, és kétszer is bizonyították értékes haderejüket a Habsburgok számára.

Miután november 10-én Prága harc nélkül feladta magát, a birodalmi sereg a morva és sziléziai területek pacifikálására⁵⁵ indult, amely katonai vállalkozásban a kozákok is részt vettek, mintegy „szabad kezett” kapván. A „legális kozák rablás és fosztogatás” ez esetben büntetés volt a császár részéről a cseh lázadók ellen. II. Ferdinánd 1621 februárjában a kozákok kifizetéséről és elbocsátásáról rendelkezett, de mint kiderült, elhamarkodottan döntött, mert miután 1621 márciusában Bethlen Gáborral megszakadtak a béketárgyalások, a háború kiújult.⁵⁶

1621 végén II. Ferdinánd elküldte ugyan Varsóba követét, hogy néhány ezer kozákot fogadjanak zsoldba a császári seregbe, de a sorozás olyan hosszú időbe telt, hogy a császár és Bethlen Gábor időközben megkötötték a nikolsburgi békét, ezért a toborzás félbeszakadt. Ekkor ismételen kiderült, hogy a kozákok milyen fontos szerepet játszottak a harmincéves háborúban, mert részben a kozák segéderők hiánya kényszerítette a birodalmi kormányzatot a megegyezésre Bethlen Gáborral.⁵⁷

53 *Szilágyi Sándor*: Oklevelek Bethlen Gábor MDCXIX-XXI. hadjáratai történetéhez. In: Magyar Történelmi Tár. Bp. 1857. 199.

54 *Peter Hamish Wilson*: The Thirty Years War: Europe's Tragedy. London 2009. 301.

55 *Polysensky, J. V.*: The Thirty Years War. Berkeley 1971. 149.

56 *Papp Sándor*: Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. Kármán Gábor–Kees Teszelszky. Bp. 2013. 117.

57 A cseh felkelés leverését követően a Habsburgok a harmincéves háború ún. „pfalzi” szakaszában is bevetették a kozákokat. Birodalmi sorozó ügynökök mintegy 10 ezer kozákot fogadtak zsoldért császári szolgálatba, akik Alsó-Pfalz területén harcoltak Pfalzi Frigyes és Mansfeld csapatai ellen.

Összegzés

Már Rácz István⁵⁸ is felhívta arra a figyelmet, hogy a magyarországi hajdúkat nem lehet azonosítani más európai deklasszált elemekből összeverődött zsoldosokkal, mivel számukra nem volt mindegy, hol és miért harcoltak. Ugyanakkor az ukrainai kozákság a letelepedett életforma helyett, a megélhetés érdekében, az Oszmán Birodalom elleni zsákmányszerző hadjáratok mellett szívesen választotta azt a lehetőséget, hogy idegen uralkodók szolgálatába szegődött zsoldos katonaként.

Mind a hajdúk, mind a kozákok zsoldos katonaként szolgálták urukat – Báthory Istvánt, Bethlen Gábort illetve II. Ferdinándot –, de elkötelezettségüket tekintve a kozákok jóval kevésbé számítottak megbízhatónak, mert döntően idegen földön, idegen uralkodóért, idegen vallásért harcoltak, ez pedig jelentősen behatárolta a katonai teljesítőképességüket.⁵⁹

A kozák, illetve a hajdú hadszervezet és fegyvernemi eloszlása szembevető hasonlóságokat mutat, ezért egymással szemben általában hatékonynak bizonyultak. A mozgékonyság hiányát⁶⁰ mintegy ellensúlyozandó, a Habsburg-uralkodók a 16. század végétől kezdve kozák könnyűlovasokat fogadtak a zsoldjukba, akiknek elsősorban azt a szerepet szánták, hogy semlegesítsék a hozzájuk hasonló stratégiát felvonultató török hadakat, majd a hajdúkat. Jelentősebb eredményt azonban nem értek el velük, mert a könnyűfegyverzetű kozák csapatok nem tudtak szervesen együttműködni a nehézfegyverzetű császári katonasággal⁶¹.

58 *Rácz I.*: A hajdúk i. m. 41.

59 *Varga B.*: Hajdúk a kozákok ellen i. m. 70.

60 A császári lovasok és gyalogosok fokozottan támaszkodtak a tüzerőre, és a csapataik mozgására a nehézkesség volt jellemző.

61 *Nagy László*: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Bp. 1972. 173.